

Богдана Манчул

Інтеграція наукових знань і проблема міждисциплінарного синтезу

У статті досліджуються проблеми міждисциплінарного синтезу і форми актуалізації процесів інтеграції в науці. Розкрито сутність, історичні різновиди, світоглядні та методологічні засади інтегративних тенденцій, когнітивно-ціннісний потенціал інтеграції та міждисциплінарного синтезу наукового знання. Показано, що незважаючи на жорсткі критерії науковості, розроблені класичною методологією, від самого початку робилися кроки до взаємозближення «двох культур» – природничо- та гуманітарно-наукової. Проаналізовано специфіку некласичних. Доведено, що послаблення критеріїв науковості дало можливість гуманітарним наукам утвердити свій теоретичний статус.

Процеси диференціації та інтеграції нерозривно пов'язані, виражаючи дві головні тенденції розвитку науки: намагання пізнати світ як єдину цілісну систему та потребу в детальному (дискретному) його вивченні, з'ясуванні своєрідності структурних елементів і зв'язків між ними. Більшість учених схиляється до думки, що жодна конкретна наукова дисципліна не володіє засобами, які гарантували б отримання світоглядно повноцінного знання, всеохопного пояснення світу, в якому живе людина, та її місця в ньому. Звідси – нагальна потреба в осмисленні природи інтеграції та міждисциплінарного синтезу в науці, з'ясуванні в цьому процесі методологічної ролі філософії.

Ключові слова: гуманітаристика, дискурс, інтеграція, картина світу, методологія, міждисциплінарність, наука, потенціал, природо знавство, синтез, філософія науки.

Надійшла до редакції 24.04.2016 р.

УДК 165

© Анна Лактіонова
(Київ)**КОНТРАФАКТИЧНІ УЗАГАЛЬНЕННЯ**

Стаття присвячена вкрай важливій, але складній проблемі контрфактичних узагальнень, які мовно фіксуються у формі контрфактичних умовних суджень. У таких умовних судженнях антецедент (умова) завжди є хибним, а значення всього умовного судження – завжди істинним. Тобто формально міркування з хибною умовою (засновком) завжди є істинним, незалежно від того, яким є світ. Такий стан справ виявляється проблемним як з погляду формального аналізу подібних виразів, так і в загальнофілософській, науково-методологічній перспективі. Оскільки самі змісти фундаментальних законів природи і можливі формулювання, що залучають причиновість, виявляються контрфактичними узагальненнями.

Ключові слова: контрфактичні узагальнення, контрфактичні умовні судження, феноменалізм, можливий світ, причиновість.

Актуальність теми. Контрфактичні узагальнення поширені в науковому та повсякденному вжитку. Вони формулюються у формі умовних суджень із хибною умовою. Отже, контрфактичні узагальнення є змістами контрфактичних умовних суджень. Вони становлять одну з найбільш ускладнених проблем у сучасній філософії, що є актуальною для теорії пізнання та метафізики, етики, філософії дії (практичної філософії) і ін.

Постановка проблеми. Існує безліч умовних суджень. Їх представляють твердженнями форми «якщо..., то...». Те, що слідує після «якщо» називається антецедентом умовного судження; те, що слідує після «то» – консеквентом.

Окремі умовні судження контрфактичні, їх антецедент задається хибним: «якщо б те-то мало місце, таке-то трапилося би». Вони становлять філософську проблему тому, що не ясно як розуміти їх: окремі умовні контрфактичні судження істинні очевидно, але чим забезпечується їх істинність? Потрібно пояснити значення контрфактичних умовних суджень. У них стверджується те, що відбувається в недійсних, нереальних ситуаціях. Якщо вони можуть бути істинними, мають існувати такі недійсні ситуації? А якщо такі ситуації не існують, то завдяки чому те, про що контрфактичне умовне судження, – істинне?

У цій розвідці переглянемо класичні для аналітичної традиції приклади аналізу контрфактичних умовних суджень, їх переваги і недоліки, з метою прояснити проблемність і інтерес до контрфактичних узагальнень.

Стан теоретичної розробки проблеми. Тема контрфактичних узагальнень, контрфактичних умовних суджень актуалізується в аналітичній філософії в середині 20 століття. В першу чергу це пов'язано з розквітом філософії мови у цей час у цій традиції. Філософія мови тривалий час була провідною дисципліною аналітичної традиції, що разом з філософією свідомості (Philosophy of Mind) стала головною в аналізі проблематики теорії пізнання, метафізики, етики і т. ін. Отже увага була першочергово спрямована саме на аналіз засобами філософії мови відповідних суджень (умовних контрфактичних). Такий аналіз виявився та залишається вкрай проблемним. Свої варіанти подібного аналізу представили Д. Льюїс, Р. Сталнакер, Ф. Рамсей і ін.

Водночас починає актуалізуватись і загальнофілософське усвідомлення та переусвідомлення тих змістів, які виражаються умовними контрфактичними судженнями. Таке переосмислення постає як загальнометодологічний запит для філософії та методології науки, адже самі наукові закони формулюються як контрфактичні узагальнення. Під питанням виявляється їх загально- та спеціальнометодологічний, науковий і філософський статус.

Отже, **метою статті** є дослідження контрфактичних узагальнень, які мовно фіксуються у формі контрфактичних умовних суджень, а саме тих випадків, коли в них антецедент (умова) завжди є хибним, а значення всього умовного судження – завжди істинним.

Виклад основного матеріалу. Проблематичним є закон, який пов'язував би антецедент і консеквент контрфактичного умовного судження, адже в антецеденті може заперечуватися закон, що принципово унеможливує застосування закону для такої мети. Неможливо пов'язати законом дві частини, в одній з яких він заперечується.

Крім того, закони природи¹ не можна залучити у пояснення умовних контрфактичних суджень тому що зазвичай самі закони інтерпретуються у формі таких суджень, оскільки ми проектуємо їх у контрфактичні ситуації. Ми інтуїтивно проектуємо закони, а не випадкові ситуації в контрфактичні ситуації. У цьому розумінні закони, а не випадкові ситуації, підтримують контрфактичні умовні судження. Ця різниця не пояснює відмінності між ними, оскільки значення самих контрфактичних умовних суджень є предметом філософського пояснення.

Наступні приклади контрфактичних умовних суджень проілюструють сказане. «Якщо температура повітря була би мінус десять градусів за Цельсієм, вода в озері замерзла би» – це контрфактичне умовне судження в ситуації, коли температура повітря інша. Воно стверджується як істинне тому, що є науковий закон, за яким вода має замерзнути за таких умов. «Якщо б кинули монету, вартістю в одну копійку в скриньку, вона перетворилася б на монету, вартістю в десять копійок» буде вважатися хибним контрфактичним умовним судженням, навіть якщо б усі монети в цій скринці мали вартість десять копійок.

Отже, антецедент і консеквент умовного судження не можна остаточно пов'язати як причину і наслідок. Зв'язок між ними не вичерпується і логічним відношенням матеріальної імплікації. Формальні логічні методи і традиційні методи класичних фундаментальних наук не спрацьовують в аналізі контрфактичних умовних суджень і відповідних узагальнень.

¹ Свого часу Д. Г'юм [4] скептично міркував про причиновість, а сучасні автори апелюють до нього в своїх намаганнях віднайти плідні шляхи аналізу та оперування контрфактичними умовними судженнями.

У контрфактичних умовних судженнях може прийматися твердження, що окремі речі сприймалися б, якщо б якийсь реципієнт був здатний їх сприйняти. Це перегукується з феноменологізмом так, що можна сказати, що в феноменалістичній традиції існування речей поза їх безпосереднім сприйняттям є істинністю визначених контрфактичних умовних суджень.

Згідно з феноменологізмом [див.: 2], наші уявлення про світ базовано на чуттєвих даних; «феномени», явища аналізують на підставі даних відчуттів; на такій підставі ми моделюємо, конструюємо об'єкти світу. Це може означати, що наші знання об'єктів світу є наслідком узагальнення (чи скорочення) різноманітних чуттєвих даних. У сприйнятті перед нами постають не речі світу («наївний», «прямий» реалізм), а дчуттєві дані про ці речі, перші (речі світу) репрезентовано останніми (чуттєвими даними). Тоді існування об'єктів є потенційною можливістю їх сприйняття, тобто об'єкти існують так, як ми могли б їх сприймати за нормальних умов, отже так, як вони з'явилися б у нашому перцепційному досвіді.

Коли річ не сприймають, її існування визначають істинністю *контрфактичних умовних узагальнень* про неї, про те, як цю річ могли б сприймати. Зазначимо, що при аналізі таких узагальнень, критерії їхньої істинності залишаються проблемними і продовжують спричиняти величезну кількість філософських ускладнень, принаймні з другої половини ХХ сторіччя [див.: Гудмен, 2001: с. 10-114].

Сумнівним залишається статус феноменалістичної перспективи «існування»: більшість існуючого існує у вигляді можливості, а саме можливості бути сприйнятим. Тобто тут «існування» фіксують у змістах контрфактичних умовних узагальнень, тобто «існування» є «існуванням можливостей».

Аналіз контрфактичного умовного судження не залежить від того, завдяки чому, в який спосіб є хибним антецедент. З хибного можна зробити висновок про що завгодно. Хибність антецедента може бути пов'язана, наприклад, з нісенітницею: якщо б займенник літав; логічною неможливістю: якщо цей квадрат був би трикутним; помилковим твердженням: якщо б у липні на Україні температура повітря була нижче 30 градусів за Цельсієм; тим, що не відповідає тому, що є наявним наразі, проте відповідає тому, що є можливим: якщо б у липні на Україні температура повітря була вище 30 градусів за Цельсієм (сказаним у січні); тим, що не відповідає тому, що є наявним наразі, і не відповідає тому, що є можливим наразі: якщо б зараз на Україні температура повітря була вище 30 градусів за Цельсієм (сказаним у січні); тим, що суперечить фундаментальному закону природи: якщо б у формулі закону гравітації фігурував m , а не m у другому ступені. Це свого часу показав представник Львівсько-Варшавської школи Л. Лесневський [див.: 6].

Девід Льюїс (David Lewis) [7] запровадив метафізику можливих світів, аби плідно аналізувати контрфактичні умовні судження: «якщо А, то В» істинне якщо і тільки якщо найближчий можливий світ, у якому А істинне є таким, що в ньому істинне В. Тут контрфактичні умовні судження пояснюються із залученням можливих світів, а не законів. Але як пояснити те, що закони, а не випадкові ситуації мають проектуватись у найближчий світ. Адже іще з часів Д. Г'юма відомо, що і закони, і випадкові ситуації стверджують слідування В за А в дійсному світі. Тут проблема контрфактичних умовних суджень виводить нас на проблему «причиновості».

Цілком можливо, і зовсім не проблематично, уявити дійсну подію, і припустити контрфактичну ситуацію, в якій ця подія залишилася б такою самою, але спричинялася б іншими, ніж насправді, мотивами. Або по-іншому: в дійсній і контрфактичній ситуаціях інтенції (наміри) відрізнялися б, але подія була б однаковою.

Причина явища представлена в ряді умов, які підтримують її наслідок (це явище). Тобто «А є причиною В» означає, що за визначених інших умов, А достатня для В. Отже, за певних обставин А достатня для В. Але за певних обставин причини є необхідними для своїх наслідків. При цьому, необхідна умова є контрфактичною: якщо А – причина В, то (за певних обставин) якщо А не наявне, В не відбудеться. Отже тут не стверджено, що В не здатне відбутись, якщо А не наявне. Це можна проілюструвати такими прикладами контрфактичних умовних суджень: «я не була би смішною, якщо б не впала зі стільця» і «я

не могла би бути такою смішною якщо б не впала зі стільця». Г'юмове визначення причини залучає контрфактичність у зміст причиновості: якщо б перший об'єкт не існував, другий ніколи б не міг бути.

Розглянемо таке індикативне умовне судження: «Якщо Освальд не вбивав Кеннеді, це зробив хтось інший». Оскільки Кеннеді вбили, воно очевидно істинне. А контрфактичне умовне судження «Якщо б Освальд не вбивав Кеннеді, це зробив би хтось інший» істинне, якщо ми приймаємо визначену метатеорію про вбивство Кеннеді.

Події здаються контрфактично залежними між собою. Це дало підставу Льюїсу визначити причиновість у термінах відносин контрфактичної залежності між об'єктами: А спричиняє В, якщо існує ряд контрфактичних умов, які пов'язують А і В. Є велика кількість прикладів відношень контрфактичної залежності між об'єктами, які не є причиновими. Наприклад, таке контрфактичне умовне судження: «Якщо б я проїхала на червоне світло, я би порушила закон». Тут мій проїзд на червоне світло не спричиняє те, щоб я порушила закон, а скоріше конститує моє порушення закону в цьому визначеному випадку. В даному випадку порушення закону мною не здатне на незалежне від мого проїзду на червоне світло існування. А Г'юм вважав, що каузальність (причиновість) не є обов'язковим стосунком одночасно з тим, що причини і наслідки існують окремо.

Здається, причиновість залучає контрфактичну залежність, але не правильно вважати, що причиновість повністю аналізується в термінах контрфактичних умовних суджень.

Льюїс, для того, щоб у загальному вигляді пояснити як те, що є пізніше, контрфактично залежить від того, яким є те, що було раніше, висуває таку ідею: якщо теперішнє було б іншим, минулі причини мали б бути іншими, інакше вони спричинили б таке теперішнє, яким воно і є. Тобто якщо б теперішнє було відмінним, минуле також було б відмінним. А факти про те, що було раніше контрфактично незалежні від того, що є пізніше.

Окремі контрфактичні умовні судження – про те, як речі, що є пізніше, залежать від того, якими були речі раніше. В них антецедент і консеквент по суті стосуються стану речей у два відповідні часові моменти Та і Тв. Вони істинні коли В хибне і Тв пізніший за Та. Але якщо Тв передує Та, вони істинні лише якщо В істинне. Отже в них підтверджується те, що речі, які були раніше, не залежать від речей, які є пізніше.

Проблемними контрфактичні умовні судження є і через те, що їх істинність зумовлюється хибністю їх антецедентів. Але що забезпечує прийняття контрфактичного умовного судження і заперечення умовного судження з протилежним консеквентом? Адже неможливо перевірити контрфактичне умовне судження в експерименті, його антецедент не можна реалізувати.

Нельсон Гудмен (Nelson Goodman) [5] наголошував, що умовні контрфактичні судження можна перевірити, лише проаналізувавши зв'язок між антецедентом і консеквентом. За наявності визначеного зв'язку контрфактичне умовне судження є істинним. Для цього антицедентні умови мають бути такою кон'юнкцією речень, щоб з них можна було вивести консеквент. Потрібно визначити закономірні правила, які забезпечать можливість висновку. Антецедентним умовам треба віднайти відповідні істинні твердження. Щоб це здійснити, маємо визначити контрфактичне умовне судження «якщо антецедент був би істинним, то система відповідних тверджень не була б істинною». Для цього потрібно визначити іншу систему істинних тверджень, відповідну антецеденту, з якої би слідувала перша система істинних тверджень, і т. д. Ми опиняємось, отже, у нескінченному регресі.

Роберт Сталнакер (Robert Stalnaker) [8] вважає, що контрфактичні умовні судження – про можливі світи – подібні до актуального світу, і визначаються в його термінах. У них ідеться про нездійсненні можливості актуального світу. Сталнакер пропонує аналізувати умовні контрфактичні судження так:

- 1) додати антецедент у перелік переконань;
- 2) змінити перелік переконань так, щоб забезпечити сумісність;
- 3) з'ясувати чи слідує консеквент.

Тобто треба розглянути можливий світ, у якому антецедент істинний і який відрізняється мінімально від актуального. Цей можливий світ задається на базі актуального світу шляхом

додавання у перелік переконань з актуального світу того, про що антецедент, у вигляді твердження, і узгодженням переліку переконань із цим новим переконанням для забезпечення сумісності між ними. Контрфактичне умовне судження істинне, якщо консеквент істинний у такому можливому світі.

Тепер проблемою є близькість потрібного можливого світу до актуального. Здається, що потрібний можливий світ має бути найближчим, серед інших можливих світів, до актуального, цим би виправдовувалося те, що ми вважали б результати аналізу в його межах слухними для актуального світу.

«Близький» можливий світ має бути достатньо подібним на актуальний. Чи передбачає це сумісність між ними? Очевидно ні, оскільки в потрібному можливому світі антецедент має бути істинним. У цьому полягатиме несумісність можливого світу з актуальним світом, у якому антецедент – хибний. Тоді чи є такий можливий світ найближчим до актуального, адже можна задати можливі світи, сумісні з актуальним, і вони, напевне, будуть ближчими до актуального. Це припущення не є вірогідною вимогою для твердження про «близькість» між світами. Ясно, що можна вести мову про подібність між світами, описувати їхню подібність. Але проблемним є визначення того, наскільки подібними мають бути світи, щоб цим забезпечувалася потрібна між ними близькість, про яку йдеться.

Припустимо такий можливий світ, у якому антецедент істинний. Цей світ є таким же, як актуальний, окрім моменту Та, коли наявний антецедент, і невеликого проміжку часу до цього моменту, в який відбуваються відповідні зміни в актуальному світі, якими він перетворюється на цей можливий світ*. Після Та цей можливий світ знову є однаковим з актуальним. Обраний можливий світ відмінний від актуального упродовж Та, і невеликого попереднього часового проміжку, в який відбуваються відповідні зміни в актуальному світі, лише настільки, наскільки цього вимагає те, щоб А було наявним. Тоді контрфактичне умовне судження істинне, якщо і тільки якщо В наявне в такому можливому світі. Такий приклад ілюструє, що речі, які є пізніше, контрфактично залежать від речей, які були раніше, і те, що речі, які були раніше, не залежать від речей, що будуть пізніше.

Припустимо, що В виключно про те, що відбувається в Тв. Якщо Тв пізніше, ніж Та, то В може бути хибним в актуальному світі, але має бути істинним у світі, що задається у спосіб, описаний у попередньому параграфі, оскільки у контрфактичному умовному судженні пізніші події контрфактично залежать від тих, що були раніше. Але якщо Тв передує Та, а також проміжку часу, коли відбуваються відповідні перетворення, то В буде підтримуватись у світі, який є таким же, як актуальний, за виключенням проміжків Тв і часу, в який відбуваються відповідні перетворення, лише якщо В істинне в актуальному світі. В цьому випадку В є по суті про щось однакове в цих світах, тому його істинність не може змінюватись. Отже за виключенням випадків, коли Тв слідує за проміжком часу, в який відбуваються перетворення, у контрфактичному умовному судженні те, що відбувалося раніше, контрфактично не залежить від того, що відбувається пізніше.

Френк Рамсей ще в першій половині 20 століття [3] запропонував міркувати про те, чи приймати умовне судження так: «Якщо А, то В» буде переконанням лише тоді, коли при вірі в А буде наявною віра в В. Цю ідею про умови, за яких умовне судження є переконанням, можна використати для визначення умов істинності контрфактичного умовного судження. Для цього розглянемо можливий світ, тобто можливу ситуацію, в якій А істинне, а в іншому він максимально подібний до актуального світу, тобто до того, якими речі є насправді. Тоді «Якщо А, то В» істинне лише у випадку, коли В істинне в цьому можливому світі. Отже не все в актуальному світі має бути таким, яким воно є, щось могло б бути інакшим. І розглянути можливий світ означає розглянути те, яким відмінним від себе самого міг би бути світ.

* Про слухність спрямованості часового вектору для аналізу контрфактичних узагальнень писали і Д. Льюїс, і Р. Сталнакер, і Н. Гудмен, і ін.

Те, завдяки чому антецедент умовного контрфактичного судження міг би бути істинним, зробило би і його консеквент істинним. Але істинності консеквенту не достатньо для істинності всього судження. Можна зазначити, що умовне контрфактичне судження «Якщо А, то В» істинне в актуальному світі, якщо можливий світ, у якому А і В істинні, ближчий до актуального світу, ніж можливий світ, у якому А істинне, а В хибне. У контрфактичному умовному судженні стверджується хибність речення, в якому постулюється антецедент. Те, що зробило би антецедент істинним, в окремих випадках каузально пов'язане з тим, що робить істинним консеквент.

Висновки. Наведемо кінцеві міркування про контрфактичні узагальнення, контрфактичні умовні судження. Взагалі умовне твердження «Якщо А, то В» затверджує істинність консеквенту не обов'язково в світі, як він є, а в світі, яким би він був, якщо би був істинним антецедент. Твердження про нереалізовані можливості – не про уяву і фантазії тих, хто їх висуває, а про світ. Умовним судженням підтверджується ряд конвенціонально прийнятих тверджень для відбору серед можливих ситуацій, тих, які специфічно співвідносяться з тим, що відбувається насправді. А саме, якщо в умовному твердженні антецедент виявляється істинним, незалежно від того, чи це знає той, хто його висуває, ним стверджується щось про актуальний світ, конкретно: що консеквент у ньому істинний. Якщо антецедент хибний, то твердження стосується конкретного контрфактичного світу, навіть якщо той, хто його стверджує, вважає антецедент істинним.

У такий спосіб тема контрактивних узагальнень залишається вкрай ускладненою і важливою в сучасній філософії. Представлений перегляд окремих творів класичних авторів аналітичної традиції засвідчує це. Проблема залишається популярною в розробках, переважно представників аналітичної традиції сучасної філософії. Їх зусиллями останніх десятиріч аналіз набуває більш прагматичного забарвлення, не вичерпується засобами філософії мови, залучає дослідження когнітивних наук.

Література

1. Гудмен Н. Способы создания миров // Способы создания миров / Пер. с англ. А.Л. Никифорова, Е. Е. Ледникова, М. В. Лебедева, Т. А. Дмитриева. – М.: Идея-Пресс, Логос, Праксис, 2001. – 376 с.
2. Лактіонова А. В. Перцепційний досвід як діяльність // Філософська думка. – № 5, 2011. – 109 с. – С. 40-50.
3. Рамсей Ф. П. Философские работы / Пер. с англ. В.А. Суровцева // Фрэнк Пламpton Рамсей. – М.: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2011. – 367 с.
4. Юм Д. Сочинения в 2 т. Т.1.; Т.2 / Пер. с англ. И.С. Церетели и др.; Вступ. ст. А.Ф. Грязнова; Примеч. И.С. Нарского. – 2-е изд., дополн. и испр. – М.: Мысль, 1996. – 733 с.; 799 с.
5. Goodman N. The Problem of Counterfactual Conditionals. // The Journal of Philosophy. Vol. 44. No. 5. – PP. 113-128.
6. Leśniewski S. Collected works. – Dordrecht; Boston: Kluwer Academic Publishers, 1992. – XVI, 794 p.
7. Lewis D. Counterfactuals. – Harvard: Harvard University Press, 1973. – 160 p.
8. Stalnaker R. A Theory of Conditionals // Studies in Logical Theory, American Philosophical Quarterly, 1968. – PP. 98-112.

Literatura

1. Goodmen N. Ways of Worldmaking // Goodmen N. Ways of Worldmaking / Trans. from English A. L. Nikiforov, E. E. Lednikov, M. V. Lebedev, T. A. Dmitriyev. – Moscow, Idea-Press, Logos, Praxis, 2001. – 376 p.
2. Laktionova A. V. Perceptual Experience as Activity // Filosofska Dumka № 5, 2011. – 109 p. – P. 40-50.
3. Ramsey Ф. П. Philosophical papers / Trans. from English V. A. Surovtsev // Frank Plampton Ramsey. – Moscow: «Kanon+» ROOI «Reabilitaciya», 2011. – 367 p.
4. Hume D. Selected papers in 2 Vol. vol. 1; Vol. 2 в 2 т. Т.1.; Т.2 / Trans. from English I. S. Tsereteli and others; Introduction A. F. Gryaznov; Notes I. S. Narskiy. – 2nd ed. – Moscow.: Mysl, 1996. – 733 p.; 799 p.
5. Goodman N. The Problem of Counterfactual Conditionals. // The Journal of Philosophy, Vol. 44, No. 5. – PP. 113-128.
6. Leśniewski S. Collected works. – Dordrecht ; Boston : Kluwer Academic Publishers, 1992. – XVI, 794 p.
7. Lewis D. Counterfactuals. – Harvard: Harvard University Press, 1973. – 160 p.
8. Stalnaker R. A Theory of Conditionals // Studies in Logical Theory, American Philosophical Quarterly, 1968. – PP. 98-112.

Counterfactual Generalizations

The article is devoted to the extremely important and difficult problem – the problem of counterfactual generalizations. They are linguistically expressed in the form of counterfactual conditionals. In such conditional judgments the condition (antecedent) is always false, and the value (meaning) of the whole conditional – is always true. Thus formally, deliberations from the false premise (condition) are always true, independently from how is the world. Such a state of affairs appears to be problematic from the formal point of analysis of such expressions, as well as from the general philosophical, scientific methodological perspective. This is connected with the fact that the contents of fundamental natural laws and possible formulations that involve causality, appear to be counterfactual generalizations in the form of counterfactual conditionals.

The problem of counterfactual conditionals became popular in the middle of 20th century. The papers by R. Stalnaker, D. Lewis, N. Goodman evidence this. But earlier, in the beginning of 20th century, F. Ramsey, Leśniewski S. were writing on this and related topics.

Causal explanation of counterfactual cases does not work effectively. There are alternative ways to deal with such cases. For example, Lewis's approach of possible worlds, where he also indicates that temporal constituent is important. He constructs and compares counterfactual situations paying attention to the time of taking place by an event. Earlier events are independent of latter events, but not vice versa. Different from this, Goodman concentrated on the connection between antecedent and consequent. He tried to clarify the truth value of conditional by analyzing conditional connective of its part comparatively with conjunction, disjunction, etc. Stalnaker investigates possible worlds comparatively to actual one. The appeared in the end "metaphysics" is rather too complicated (if not controversial).

At the same time if we try to supplement considered approaches, taking into account the aspects of time, nature of conditional connector, metaphysics of possible worlds, as well as important points of elaborations of previous philosophers, it makes the perspective of the problem quite fruitful and actual for the contemporary investigations, which are various and multiple.

Keywords: counterfactual generalizations, counterfactual conditionals, phenomenalism, possible world, causality.

Надійшла до редакції 9.04.2016 р.